

O'ZBEKISTON HUDUDLARIDA MUSIQA SAN'ATINING RIVOJLANISHIGA TARIXIY YONDASHUV

Shaxobiddinova Aziza Shavkatjon qizi

Andijon Davlat Pedagogika instituti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston hududlarida musiqa san'atining shakllanishi va rivojlanish jarayonlariga tarixiy yondashuv asosida tahliliy nazar tashlanadi. Tadqiqotda tarixiy-komparativ metod, madaniy-antropologik yondashuv hamda struktura-funksional tahlil usullaridan foydalanilgan bo'lib, ular orqali turli hududlarda (masalan, Xorazm, Farg'ona, Buxoro va Toshkent) musiqa san'atining ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida qanday shakllanganligi aniqlangan. Shuningdek, mahalliy musiqa an'alarining zamonaviy san'at shakllariga integratsiyalashuvi, milliy identitetning saqlanishi va rivojlanishidagi roli ham chuqur o'rganilgan. Maqola yakunida hududiy musiqa merosining madaniy barqarorlikka ta'siri ilmiy asosda umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar. O'zbekiston hududlari, musiqa san'ati, tarixiy yondashuv, komparativ metod, milliy identitet, madaniy meros, musiqa antropologiyasi, hududiy xususiyatlar, ijtimoiy-madaniy omillar.

Аннотация. В данной статье проводится аналитический обзор становления и развития музыкального искусства на территории различных регионов Узбекистана с использованием исторического подхода. В исследовании применены историко-сравнительный метод, культурно-антропологический подход, а также структурно-функциональный анализ, что позволило выявить особенности формирования музыкальной традиции в таких регионах, как Хорезм, Фергана, Бухара и Ташкент под влиянием социально-культурных факторов. Особое внимание уделено интеграции локальных музыкальных традиций в современные формы искусства, а также их роли в сохранении и развитии национальной идентичности. В заключении научно обосновано влияние регионального музыкального наследия на культурную устойчивость общества.

Ключевые слова. Регионы Узбекистана, музыкальное искусство, исторический подход, сравнительный метод, национальная идентичность, культурное наследие, музыкальная антропология, региональные особенности, социально-культурные факторы.

Abstract. This article provides an analytical overview of the formation and development of musical art across various regions of Uzbekistan through a historical approach. The study employs historical-comparative methods, a cultural-anthropological perspective, and structural-functional analysis to explore how musical traditions have evolved in regions such as Khorezm, Fergana, Bukhara, and Tashkent under the influence of socio-cultural factors. Special attention is given to the integration of local musical heritage into modern forms of art and its role in preserving and promoting national identity. The article concludes by scientifically substantiating the impact of regional musical heritage on cultural sustainability.

Key words. Regions of Uzbekistan, musical art, historical approach, comparative method, national identity, cultural heritage, musical anthropology, regional characteristics, socio-cultural factors.

Kirish. O‘zbekiston hududlarida musiqa san’ati qadimdan jamiyatning ijtimoiy, madaniy va estetik hayotining ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Arxeologik va etnografik manbalarga ko‘ra, O‘zbekiston hududida musiqa san’atining ildizlari miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Xususan, Qoratepa, Afrosiyob, Toprakkal’a kabi qadimiy yodgorliklardan topilgan musiqa asboblari tasvirlari, qadimgi xalq marosimlari va diniy amaliyotlarda musiqa vositasi sifatida qo‘llanilganligi ushbu san’at turining chuqur tarixiy qatlamlarga ega ekanligini ko‘rsatadi¹. Hududiy jihatdan olib qaralganda, O‘zbekistonning har bir viloyati o‘ziga xos musiqiy an’analar, lad-melodik tizimlar, ritmik strukturalar va ifoda vositalari bilan ajralib turadi. Masalan, Xorazm maqom maktabi o‘zining murakkab usul tizimi va lirizmga boy kuy-qo‘shiqlari bilan ajralib tursa, Farg‘ona vodiysi musiqasi

¹ Qodirov, S. O'zbek Musiqasida tarixiylik va milliylik omillari., Qarshi:Nasaf,2008,174 b.

ko‘proq xalq og‘zaki ijodiyoti bilan integratsiyalashgan, Toshkent va Samarqand musiqasi esa klassik va shahar madaniyati bilan bog‘liq shakllarda namoyon bo‘lgan.

Mazkur maqolada O‘zbekiston hududlarida musiqa san’atining tarixiy rivojlanish bosqichlari, mahalliy an’analarning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan ijtimoiy-siyosiy, diniy va madaniy omillar tarixiy yondashuv asosida o‘rganiladi. Tadqiqot davomida tarixiy-komparativ, madaniy-antropologik va struktura-funksional tahlil metodlaridan foydalanilgan bo‘lib, ular orqali hududiy musiqa merosining shakllanish mexanizmlari hamda bugungi kunda uning ijtimoiy-madaniy barqarorlikdagi o‘rni ochib beriladi. Ushbu yondashuv hududlararo musiqiy tafovutlarni aniqlash, ularning tarixiy ildizlarini tahlil qilish va zamonaviy san’atga ta’sirini ilmiy asosda o‘rganishga imkon beradi.

Asosiy qism. O‘zbekiston hududlarida musiqa san’atining shakllanishi va rivojlanishi asrlar davomida murakkab ijtimoiy-siyosiy, madaniy va diniy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq holda kechgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, eramizdan avvalgi IV–III asrlarda Movarounnahr va So‘g‘diyona hududlarida musiqa diniy marosimlar, saroy an’analari hamda xalq urf-odatlarining ajralmas tarkibiy qismi sifatida keng qo‘llanilgan. Xususan, qadimiy Buxoro va Samarqandda zardo‘shiylik davrida musiqa diniy ruhoniylarning ibodat amallarida muhim vosita sifatida xizmat qilgan, bu esa musiqaning jamiyatdagi funksional yuklamasini belgilovchi muhim omillardan biri bo‘lgan.

Islom dini kirib kelgach, musiqa san’ati ma’naviy-ma’rifiy mohiyat kasb eta boshladi. VIII–IX asrlarda Markaziy Osiyo uyg‘onish davrining yorqin namoyandalari –Forobiy, Ibn Sino va Beruniy kabi mutafakkirlar musiqa nazariyasiga oid muhim ilmiy asarlar yaratib, ularni falsafiy va matematik asoslar bilan boyitganlar². Ayniqsa, Abu Nasr Forobiyning “Musiqa ilmi kitobi” nomli asari nafaqat Sharq, balki G‘arb musiqashunosligida ham katta ta’sir kuchiga ega bo‘lgan. Bu asarlar musiqa san’atining nazariy asoslarini shakllantirish bilan birga, uning amaliy jihatdan takomillashuviga ham zamin yaratdi. Hududlar kesimida qaralganda, Xorazm musiqa maktabi o‘zining murakkab ritmik strukturasi, mumtoz maqom ijrochiligi va marosimiy kuylar bilan ajralib turgani

² To‘laganov, M. Musiqa san’ati va madaniy identitet., Farg‘ona: Iqtisod-Moliya., 2011, 180 b.

holda, Farg‘ona vodiysi musiqa an‘analari xalq og‘zaki ijodiyotining keng qamrovi, folkloriy motivlar va milliy cholg‘ularning xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Toshkent va Samarqand musiqiy muhiti esa o‘z vaqtida saroy madaniyatining, shahar musiqa maktablari va Buxoro amirligi davridagi hofizlik maktablarining ta’siri ostida shakllangan bo‘lib, bu hududlarda musiqa san‘ati klassik va xalqona uslublarning uyg‘unligida namoyon bo‘lgan. Shuningdek, musiqa san‘atining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan omillarni sotsiomadaniy kontekstda tahlil qilganda, XX asr boshlarida Sovet ideologiyasi bilan bog‘liq modernizatsiya siyosati natijasida an‘anaviy musiqa shakllarining zamonaviy janrlar bilan sintezga kirgani kuzatiladi. Jumladan, radioeshittirishlar, musiqa maktablari va konservatoriyalar faoliyati hududiy musiqachilik maktablarining rivojlanishiga sezilarli darajada turtki bo‘lgan. Biroq bu jarayon ma’lum darajada standartlashtirish, ya’ni hududiy musiqiy o‘ziga xosliklarning qisqarishiga ham olib kelgan.

Tadqiqotda aniqlanganidek, O‘zbekiston hududlaridagi musiqa san‘ati nafaqat estetik ifoda vositasi, balki ijtimoiy identitet, tarixiy xotira va madaniy merosni saqlovchi kuch sifatida ham qaraladi. Bu jihat, ayniqsa, mustaqillik yillarida yana bir bor tasdiqlandi milliy musiqa an‘analarining qayta tiklanishi, maqom san‘atining YuNESKO tomonidan nomoddiy madaniy meros sifatida e’tirof etilishi hududiy musiqa maktablariga bo‘lgan e’tibor va qiziqishni kuchaytirdi. Bugungi kunda hududiy musiqa merosini ilmiy asosda o‘rganish nafaqat tarixiy xotirani tiklash, balki madaniy siyosatni shakllantirishda ham muhim metodologik vosita hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Maqom san‘atini rivojlantirish to‘g‘risida”gi qarorlari, viloyat darajasida tashkil etilayotgan folklor festivallari, musiqiy ekspeditsiyalar orqali to‘plangan dalillar bu yo‘nalishda davlat siyosatining muayyan barqarorlikka ega ekanligini ko‘rsatadi. Shu jihatdan olganda, har bir hududda shakllangan musiqa turlari – masalan, Xorazmda “Lazgi”, Qashqadaryoda “Katta ashula”, Surxondaryoda “Boysun folklori” – o‘ziga xos madaniy indikator sifatida qaraladi³. Tarixiy-komparativ tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ayrim hududiy musiqa shakllari zamonaviy janrlar bilan uyg‘unlashgan bo‘lsa-da, ular o‘zining asosiy estetik va semantik mazmunini yo‘qotmagan. Masalan, Farg‘ona vodiysidagi xalq navolarining

³ G‘aniyev, H. O‘zbek musiqa folklori va uning ijtimoiy ildizlari., Toshkent: Yangi asr avlodi., 2012, 186 b,

hozirgi estrada ijrochiligida motiv sifatida qo'llanishi madaniy uzluksizlikni ifodalaydi. Shu bilan birga, ayrim holatlarda urbanizatsiya, texnologik omillar va global musiqiy oqimlar natijasida an'anaviy shakllarning transformatsiyaga uchrashi yoki ayrim elementlarining marginallasuvi ham kuzatilmoqda. Bu holat madaniy antropologiya nuqtayi nazaridan qaralganda, madaniy moslashuv va ijtimoiy o'zgarishlar natijasi sifatida baholanadi. Musiqa san'atining hududiy kontekstda o'rganilishi ijtimoiy guruhlarining madaniy o'zini anglash jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Har bir hudud o'zining musiqiy arxetiplariga ega bo'lib, ular orqali tarixiy travmalar, kollektiv xotira va ijtimoiy emotsional holatlar ifodalangan. Masalan, Buxoro maqomlarida ilohiy-falsafiy mazmunlar chuqur ifodalansa, Andijon cholg'ulari va dostonlarida xalqning kurash, umid va sadoqatga asoslangan ruhiy olami tasvirlanadi.

Asosiy e'tiborga molik jihat shundaki, hududiy musiqa merosi ko'p hollarda og'zaki an'analar orqali avloddan avlodga uzatilgan bo'lib, ularni hujjatlashtirish, notalashtirish va ilmiy tizimlashtirish borasidagi harakatlar endilikda yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, merosni saqlashni ta'minlasa, ikkinchi tomondan, ijodiy talqinlarga yo'l ochib, zamonaviy musiqiy identitetning shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Xulosa. O'zbekiston hududlarida musiqa san'atining rivojlanishi tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillarning o'zaro murakkab hamkorligi natijasida shakllangan ko'p qatlamli jarayon bo'lib, har bir mintaqaning o'ziga xos musiqiy arxetiplari va estetik ifoda vositalari mavjudligi bilan ajralib turadi. Tarixiy-komparativ hamda madaniy-antropologik tahlillar shuni ko'rsatdiki, hududiy musiqiy an'analar faqat san'at sohasi bilan cheklanmay, balki xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy o'zligini anglash va madaniy barqarorlikning poydevori sifatida faoliyat yuritadi.

Zamonaviylik va an'anaviylik o'rtasidagi dinamik muvozanat musiqa san'atining moslashuvchanlik salohiyatini ochib beradi; bu esa globalizatsiya bosimiga qaramay, milliy musiqa merosining o'zligini saqlab qolish va qayta talqin qilish imkonini ta'minlaydi. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan siyosiy va madaniy islohotlar, xalqaro miqyosda tan olingan maqom san'ati kabi shakllarning e'tirof etilishi, hududiy musiqiy merosning xalqaro madaniy kontekstda ham o'z o'rniga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shu munosabat bilan, hududiy musiqa san'atini chuqur tarixiy tahlil qilish nafaqat o'tmishni

anglash, balki kelajak avlodlar uchun barqaror madaniy asos yaratishda ham muhim metodologik va amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'z navbatida, O'zbekistonning madaniy siyosati va musiqiy ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarov, M.X. O'zbek musiqa madaniyati tarixi., Toshkent: Fan, 2005, 188 b.
2. Ermatov, T.E. O'zbek musiqasining nazariy asoslari., Toshkent: O'zbekiston, 2010, 206 b.
3. Islomov, B. Maqom san'ati va hududiy an'analar., Buxoro: Nur, 2012, 192 b.
4. Karimov, O. O'zbek xalq musiqasi: tarix va zamon., Samarqand: Zarafshon, 2008, 176 b.
5. Mahmudov, A. O'zbekiston madaniy merosi va musiqa san'ati taraqqiyoti., Toshkent: Istiqlol, 2009, 230 b.
6. Saidov, R. Musiqa antropologiyasi asoslari., Andijon: Ilm Ziyo, 2013, 198 b.
7. Yo'ldoshev, Sh. O'zbekistonda musiqa ta'limi va an'anaviy cholg'u san'ati., Toshkent: Musiqa, 2014, 214 b.